

Igor Omerza

Edvard Kocbek in njegov čas

Edvard Kocbek – pričevalec našega časa

V Trstu je začela februarja 1966 izhajati revija *Zaliv* (revija za književnost in kulturo), katere glavni iniciator, duša in gonilni motor je bil vseskozi pisatelj Boris Pahor. Svojo pot je revija zaključila z decembrsko številko 1990, ki pa je luč sveta zagledala leta 1991.

Zaliv in Pahor sta bila (podobno kot Kocbek) nenehno predmet zanimanja tajne politične policije. Obstajajo številne udbovske analize posameznih števil in upravičeno lahko sklepam, da so analitiki Udbe prežvečili vsako številko.

Tako je na primer leta 1969 nepodpisani avtor, uslužbenec Službe državne varnosti, zapisal, da je *Zaliv* "na pol belogardistično-emigrantski časopis". Nekaj let pozneje, 27. januarja 1975, v udbovski *Analitični oceni tržaške revije Zaliv* izvemo, da deviantno obnašanje Pahorja nadzoruje tajna policija po dveh operativnih obdelavah. Ena se imenuje *Stranka* (uvedena leta 1967) in druga *Jambor* (uvedena leta 1969).

*

Revija *Zaliv* je začela leta 1969 zalagati tudi knjige in zbirko so poimenovali Kosovelova knjižnica. Že prva knjiga, avtor je bil Boris Pahor, *Odisej ob jamboru*, je bila, ker je Pahor napadal Kardelja, v Jugoslaviji prepovedana in plenjena.

Najhujša "Zalivsko-Kosovelova" bomba pa je eksplodirala 18. marca 1975, ob izidu šeste knjige, bolje rečeno knjižice/brošure Kosovelove knjižnice. Njen naslov je bil *Edvard Kocbek – pričevalec našega časa*, uredila sta jo Boris Pahor in Lojze Rebulu in Sinja knjiga (po Rebulu) naj bi predvsem, malce zapozneno, počastila 70-letnico Edvarda Kocbeka.

V knjižici je bil kot njen najpomembnejši del objavljen pogovor z jubilantom. In tu je bilo, upoštevajoč tiste čase, resnično kaj prebrati, kajti ta intervju oziroma samospraševanje (kot bom pokazal v nadaljevanju) je eno najpomembnejših in najodmevnejših besedil v novejši zgodovini Slovencev!

*

Toda pot do tega izjemnega dogodka je bila trnova. Boris Pahor je prijatelja pet let (1970–1975) prosil, naj spregovori o zli usodi vrnjenih domobrancev. Iz tega obdobja obstaja več kot petdeset dokumentiranih zapisov Pahorja in Kocbeka o nastajanju pogovora.

Začelo se je v nedeljo, 25. januarja 1970, v Opatiji. Takrat je Boris Pahor z ženo Radoslavo obiskal Kocbeka, ki je bil na enomesečnih pregledih v opatijskem Zavodu za talasoterapijo. Pahor to srečanje označuje kot začetek dogovora, ki je čez dobrega pol desetletja pripeljal do objave zgodovinskega pogovora s Kocbekom.

*

Tudi slovenska Udba, ki je kot za šalo tajno vdiral v Kocbekovo stanovanje in fotografirala njegove dnevnike, je v *Informativnem preseku Kocbekovih dnevniških zapiskov za leto 1970* ugotovila naslednje: "V dnevniških zapiskih so v tem letu že prisotni elementi, ki opozarjajo na KOCBEKOVO postopno orientacijo na sklop vprašanj, ki so bila dokončno oblikovana in objavljena šele v tržaškem Zalivu leta 1975." Še iz leta 1970 (iz septembra in oktobra) obstaja o tem dogovarjanju v Kocbekovi zapuščini kar šest pisem med prijateljema, ki se nanašajo na operativno izpeljavo "opatijsko" dogovorjene izjave.

Novembra 1970 je nato Pahor Kocbeku poslal petintrideset vprašanj, ki pa so bila, kot bomo videli pozneje, samo osnova, na kateri je Kocbek januarja 1975 gradil svoje samospraševanje.

Kakor koli že, piše Pahor v *Mojih suhotah*, "kljub takšnemu sporazumenu dogovoru in kljub Kocbekovi dobri volji izpolnitve ni bilo." Leta so minevala, a Kocbek dogovorjenega besedila nikakor ni mogel spisati. Bližala se je njegova sedemdesetletnica (september 1974) in Boris Pahor je hotel z Alojzom Rebulo jubilej izkoristiti za končno realizacijo opatijskega dogovora. Začelo se je odštevanje.

*

Tu je Pahorju na pomoč – seveda nevede in nehote – priskočil sam dosmrtni politični šef Slovenije z istimi inicialkami kot naš pričevalec, namreč Edvard Kardelj, ki je tri mesece pred Kocbekovo sedemdesetletnico, 29. junija 1974, v Delu dal objaviti prispevek, v katerem je branil *Dolomitsko izjavo* in pojasnil vzroke za politiko popolnega uničenja bele garde (pobojev seveda ne omenja).

Ni treba biti videc, da bi iz navedenih Kardeljevih poant razbrali preventivni napad na prihajajoče Kocbekovo pričevanje o “dolomitskem” uničenju koalicijskega značaja OF in povojnem pomoru neoboroženih domobrancev. Kardelj in drugi takratni prvaki slovenske komunistične zveze, Sergej Kraigher, France Popit, Mitja Ribičič, Andrej Marinc, Franc Šetinc, Janez Vipotnik in Stane Dolanc, so redno dobivali dnevno Indikativni bilten republiške Službe državne varnosti, ki jih je natančno obveščala o Pahor-Kocbekovih namerah, saj je operativno pokrivala oba. Morda je Kardelj tudi mislil/upal, da se bo Kocbek ob tem njegovem zapornem ognju spametoval/prestrašil in opustil dano zavezo, da spregovori o zamolčani in tudi falsificirani medvojni zgodovini. Zgodilo se je nasprotno: Kardeljeva intervencija je Kocbeka samo spodbodla in utrdila v prepričanju, da mora končno podati svoje – dolgo let zastavljeno – zgodovinsko pričevanje.

*

Šlo je torej za javni spopad in oba akterja sta nastopila javno, Kardelj konec junija 1974 v Delu in Kocbek marca 1975 v tržaškem Zalivu; pozneje, maja 1975, so Kocbekovo besedilo celo ponatisnili v ljubljanskih Naših razgledih. Tu bi podal zgodovinsko paralelo, ker je bil to v povojni Sloveniji resnično kolosalni spopad med Kocbekom in Kardeljem; že leta 1952 je potekal tihi in odločilni spopad dveh Edvardov. Namreč, na dvodnevnem, razširjenem plenumu CK KP je Kardelj politično likvidiral Kocbeka (za vedno) in tudi kulturno za deset let. Kardelj pravi, med drugim: “Kdo je pravzaprav Kocbek? Kocbek je v bistvu za nas ničla, je smešna figura. On je sicer lahko tudi nevarna figura in ne mislim podcenjevati 'kocbekovščine'. Vse to je odvisno od nas. Od nas je odvisno, ali bomo pustili, da se razraste ta 'kocbekovščina' v neki pojav, ali pa ga bomo zatrli v samem začetku brez ne vem kako velikega hrupa.”

*

Vrnimo se k nastajanju intervjuja za Zaliv. Nato je prišla sedemdesetletnica Edvarda Kocbeka. Boris Pahor mu je ob voščilu za okrogli dan rojstva napisal tele vznesene besede: "Še eno poglavje manjka v tvojem opusu, Edi, in tega napiši zdaj, da bo kot izvirek v puščavi. Manjka nam neka očetovska modrost, beseda duhovnega poglavarja; nikogar pa ne vidim na Slovenskem, ki bi jo razen tebe izrekel."

Toda sedemdesetletnica je prišla in prešla in nič ni kazalo, da bo Kocbek končno napisal odgovore na štiri leta stara Pahorjeva vprašanja, zato mu je Pahor podaljšal rok čez osebni praznik (drugega mu tako ali tako ni preostalo) ter ga hkrati še naprej vzpodbujal. Ta pingpong med Borisom Pahorjem in pesnikom se je intenzivno nadaljeval vse do 17. januarja 1975.

Med temi – za nastajanje intervjuja – odločilnimi meseci sta se zgodila še dva pomembna dogodka, ki sta Pahorju pomagala, da se je Kocbek končno odločil spregovoriti o povojnem velezločinu (čeprav besede zločin Kocbek v javnosti nikoli ni uporabil).

*

Prvi dogodek. Urednik Dela Mitja Gorjup je ob 70-letnici pesnika skrbno pripravil medijski pogrom nanj. O tem se je posvetoval s Francetom Popitom, Sergejem Kraigherjem, Mitjo Ribičičem, Janezom Vipotnikom, Josipom Vidmarjem, Francom Šetincem in Francom Šalijem. Za umazano delo je uporabil pisatelja Jožeta Javorška, ki je bil od leta 1952 do začetka 60. let ter za denar glavni informator Udbe o Kocbeku. Zdaj pa je – z blagoslovom partijskega vodstva in Josipa Vidmarja – v trinajstih nadaljevanjih vsako soboto v Delu objavljaj predvsem ostudne in poblaznele napade na Kocbeka, Pahorja in njun krog. Tudi to je dodatno razhudilo Kocbeka in pridalo dober kamenček k njegovi januarski odločitvi, da se končno izpove v Pahorjevem Zalivu.

Drugi dogodek. Kocbek je bil od 22. decembra do 13. januarja v Parizu. In prav tu in še dodatno, pozneje v Münchnu, ko se je vračal iz Pariza, je prišlo do odločilnega preloma. Srečal se je namreč z emigrantskimi duhovniki Ignacijem Čretnikom (v Parizu) ter z Janezom Zdešarjem in Brankom Rozmanom (v Münchnu).

V Parizu – je zapisal v dnevnik – je pregledal "kup meni neznane in strahotne literature, sama kri, razdejanje človeka, nagota Slovenca partizana in Slovenca domobranca, zavesa v našem svetišču se je raztrgala od stropa do tal, najgrozljivejši samomor malega naroda, gradivo za genije vesoljne tragike. Nisem mogel niti jokati niti govoriti. Če bi ne bilo teh

tisočev nedolžnih mobiliziranih domobrancev, bi mogel dati sam sebi popolno odvezo.”

Nič čudnega torej, da se je v Münchnu v pogovoru z Zdešarjem in Rozmanom moralno pripravil na svojo izpoved in ju prosil za odvezo: “Fanta, dajta mi odvezo!” Udba je o tem poročala vodstvu in človek se sprašuje, kako je to prišlo do Udbe! Ampak stvar je preprosta: Janez Zdešar je o tem po telefonu obvestil škofa Stanislava Leniča in ta je to povedal na kolegiju ljubljanske nadškofije. Vrli udbovci pa so imeli sobo, kjer so imeli duhovniki ta sestanek, ozvočeno in so slišano citirali v poročilu političnemu vodstvu!

*

Poleg tega je Kocbek 9. januarja iz Pariza napisal tudi pismo Pahorju, ki ga v dnevniškem zapisu z istega dne označuje kot izraz zadrege pred Borisom, zadrege, ker zamuja s pisanjem odgovorov na vprašanja za *Zaliv*. V pismu se opravičuje, da je še pred njegovo obletnico v njem nekaj popustilo: “v meni je nastalo vzdušje nekakega studa, kakor takrat, ko se duševno delo zaskoči ali po domače zacukne”. Dalje, na kratko Pahorju zaupa grozljivo pariško izkušnjo, ko je “imel priliko spoznati tisto strašno klanje še natančneje. Ne morem se mu več izogniti. Ne vem sicer, kako in kdaj bom to storil, v glavi imam več variant. Zdaj sem torej stvar odložil.”

Pahor je pismo prejel 15. januarja, takrat je bil Kocbek že v Ljubljani. Kljub neposredni pisni izjavi prijatelja, da je “stvar odložil”, se je Pahor vsebine pisma razveselil, saj je začutil, da je vendarle prišel trenutek pravega razsvetljenja; nekako je slutil, da se je v Kocbeku nekaj prevesilo in da se njegovo razpoloženje spreminja. Zato se je odločil, da ga bo čim prej obiskal.

Borisa Pahorja slutnja ni varala. Ko se je v petek popoldne (17. januarja 1975) nenadoma pojavil na vratih, je Kocbeku postalo vroče, vendar je bil miren, sproščen, veder, kot da ga je potovanje duhovno prevetrilo. Pahor je čakal na primeren trenutek, da spregovori o intervjuju, in šele ob slovesu mu je omenil, da jih bo prehitel zamejski Most, ki prav tako pripravlja številko v čast Kocbekovega jubileja. Zato ni več mogoče čakati, izšli bodo z njim ali brez njega. Kocbeku je bilo v hipu jasno, da bo kriv hudega razočaranja vseh prijateljev. Nadaljevala se bo tudi nejasnost okoli njegove sokrivde glede pokola domobrancev. Uvidel je, da ustavlja naraven proces samo zaradi neke neizrekljive bojazni. Oglašal se mu je vztrajen glas vesti in mu očital zamudo.

Ko sta bila prijatelja že na hodniku stanovanja, na poti k izhodu, je Kocbek z razsvetljenim obrazom dejal: “Prav, Boris, bom napisal: Napisal

bom nekaj kratkega. Bom napisal vse, kar je treba bistvenega reči. Danes teden pridi ob tem času po rokopis.” Pahor je zažarel, medtem pa je pričevalec nadaljeval, da ima že vse koncipirano. Ko je Pahor stopal v dvigalo, so imele Kocbekove poteze evforičen izraz in oba sta čutila, da ju objema tiho in svečano vzdušje.

*

Čuječna tajna politična policija je ta dogovor seveda registrirala in o tem 24. januarja 1975 obvestila Kardelja, Dolanca, Kraigherja, Popita, Ribičiča, Marinca, Šetinca in Vipotnika: “Kocbeka je pred nedavnim obiskal Boris Pahor z nekaterimi vprašanji. Priprava teh materialov oziroma odgovorov na zastavljena vprašanja Pahorju bo Kocbeku vzela vsaj teden dni časa.”

Sledeč Kocbekovemu dnevniku razberemo, da se je 19. januarja 1975 zabil v delo. Ko je popoldne 24. januarja prišel Pahor, je bil v posebnem veselem stanju. Posrečilo se mu je, da je imel tekst intervjuja na mizi. Navajam: “Boris je bil tiho, morda celo previdno očaran nad mojo izpolnjeno obljubo.”

Boris Pahor je v svojem *Dnevniku* ob tem dogodku naravnost evforičen: “Imam odgovore! Oziroma: Edi sploh ni upošteval mojih vprašanj, temveč se [je] držal najinih večkratnih pogovorov in sestavil samostojen dokument tako, da si je postavil vprašanja in odgovore nanje po svojem samostojnem načrtu. Gre za edinstveno slovensko listino.”

In še: Udba je v začetku marca 1975 iz tržaške tiskarne ukradla krtačne odtise Kocbekovega pričevanja in vrh partije je skušal še v zadnjem trenutku – z grožnjami, ki jih Kocbeku posredoval njegov bivši partizanski tovariš in krščanski socialist (zdaj metamorfiran v komunista) Tone Fajfar – preprečiti eksplozijo te atomske bombe. Kocbek se ni ustrašil napovedanega režimskega viharja in Boris Pahor je pričevanje brez pomisleka izdal 18. marca 1975, v Trstu; v Sloveniji kaj takega seveda ne bi moglo iziti!

*

In zdaj se lahko vprašamo: Kaj je pretehtalo, da je Kocbek javno spregovoril predvsem o pomoru domobrancev in tudi o drugih zadevah, npr. o partijskem uničenju pluralizma Osvobodilne fronte? Ali je bila to obsodba emigracije, da ima tudi on krvave roke (npr. *Sij slovenske svobode*, 15. junij 1970), obljuba, dana prijatelju Pahorju (Opatija, 25. januarja 1970),

Kardeljev napad nanj (Delo, 29. junij 1974), Javorškovo sramotenje ob njegovem visokem jubileju (Delo, 28. september 1975), že desetletja permanenten notranji nemir okoli pokola ali še kaj drugega?

Verjetno je vse to po malem doprineslo h končni odločitvi, čeprav bi sam stavil, da je bila ključna Kocbekova notranja potreba ali, če hočete, vest in iz nje izhajajoča dolžnost, da še pred smrtjo javno izpove svojo resnico o pokolu in drugih za Slovenijo pomembnih zgodovinskih vprašanjih. Vendarle pa dodajam še mnenje največje avtoritete za tak odgovor, namreč Borisa Pahorja, ki je v *Mojih suhotah* o tem zapisal: "Naravnost čudežno pa je, kako se je ves čas čutil do mene obvezanega, da izpolni obljubo o obsodbi pokončevanja domobrancev. Seveda se je tudi ne glede na mojo osebo v svoji intimi zavedal posebne dolžnosti, vendar to, da se mora držati sklepa in formulirati dogovorjeno, prihaja v *Dnevniku* večkrat na dan."

*

Po vseh teh peripetijah je, kot že povedano, 18. marca 1975 luč sveta zagledalo tisoč izvodov knjižice *Edvard Kocbek – pričevalec našega časa*. V Jugoslavijo je bil vnos knjige onemogočen, Pahorju je bil za leto dni prepovedan vstop v državo.

Najpomembnejši del knjižice je devetnajst vprašanj, ki jih je Kocbek postavil samemu sebi in nanje tudi odgovoril. Boris Pahor jih je le toliko dopolnil, da je bilo videti, kot da se on obrača nanj, na Edija. Čeprav običajno govorimo o Kocbekovih odgovorih ali o pogovoru ali intervjuju Pahorja s Kocbekom, gre v bistvu za samospraševanje ali avtonomno Kocbekovo pričevanje, ki je zelo tekoče in dramaturško napeto.

Vsebina je bila šokantna. Verjetno so se marsikomu ježili lasje, ko je prebiral neusmiljene analize partijskih zlorab Osvobodilne fronte, neposredne napade na nedotakljivega Edvarda Kardelja in jasno predstavitev in obsodbo do takrat zamolčevanega povojnega pokola razoroženih domobrancev. Že kar v prvem odstavku prvega odgovora Kocbek brezkompromisno napade takratnega slovenskega voditelja Edvarda Kardelja. Oponese mu junijski članek, "kjer je spregovoril o okoliščinah *Dolomitske izjave* in jih razširil v grobi in tako neresnični obliki, kakor še nikoli doslej." Česa takega v Sloveniji ne bi bilo mogoče objaviti in tudi noben v Sloveniji prebivajoči posameznik si tega ne bi upal objaviti pod svojim imenom nikjer na svetu. A Kocbek je to storil. In to je bil šele začetek pričevanja.

Dalje, še v prvem odgovoru, je obsodil partijo, da je krščanskim socialistom in sokolom na avtoritativen način predložila izjavo, "s katero naj bi

obe priznali partiji dejansko in formalno prioriteto v OF. S tem aktom se je OF spremenila iz spontanega ljudskega gibanja v enostransko politično delovanje. V njem je poslej načrtno mogla delovati le partija.”

V nadaljnjih šestih vprašanjih in odgovorih Kocbek dodatno precizira dogajanja v Osvobodilni fronti po *Dolomitski izjavi* in med drugim zapiše, kot živa priča dogajanj, tudi tale opažanja: “Najhujše je bilo dejstvo, da se je partija pri tem opraviilu poslužila nasilja. Naša skupina je doživela najusodnejši udarec. [...] Partija je ukinila osvobodilno enakopravnost in si začela graditi svojo izključno oblast. Začel je delovati tihi teror.”

Res je, piše dalje Kocbek, da je podpisal *Dolomitsko izjavo*: “Najprej zato, da bi preprečil sovražnosti med skupinami ter razdor v lastni skupini, predvsem pa zato, da bi onemogočil psihično in fizično nasilje nad nami.” Je pa zahteval, da krščanska skupina ohrani nazorski značaj. “Na ta obrazec smo se tisti večer zedinili, čeprav Kidrič in Kardelj nista pristala na to, da bi ta zaključek vnesli v besedilo izjave, češ, da bomo to storili s posebnim aktom, ki do njega žal nikoli ni prišlo.”

Kocbek zagotavlja, da se v njem po *Dolomitski izjavi* “pravzaprav ni nič bistvenega spremenilo”, toda na tovariših je “opazil neprijetno spremembo. Pravkar omenjeni partijski paternalizem je začel širiti pogubno okužbo, nepartijci so zlahka postajali partijci ali pa so se čutili odvezane od dosedanje odgovornosti. V precejšnjem številu tovarišev je zavladalo duševno udobje. Kidriča sem opozarjal na ta pojav in mu kazal na sodobno zgodovino, kjer so se vsi fašizmi doslej porajali kot izraz utrujenosti množičnega človeka, kot želja po razbremenitvi javne odgovornosti, kot klic množic po ekskluzivni stranki ali po močnem voditelju.” Opozarjal je Kidriča, da se med komunisti pojavljajo posamezniki, “ki že zdaj osvobodilno zmago vežejo z nepojmljivim radikalizmom, predvsem z izbruhom uničevanja in osebnega maščevanja.”

*

Sledi najpomembnejši in najodmevnejši del intervjuja, imenujem ga “domobranski” sklop, ki ga začenja s hudo obsodbo bele garde: “Bela garda kot oborožena organizacija slovenskih kristjanov, ki naj z okupatorjevo pomočjo nastopi zoper Osvobodilno fronto in vse sile, ki se bojujejo zoper fašizem in nacizem, je docela abnormalen pojav slovenskega klerikalizma. To je pojav, ki ga osvobodilni kristjani še posebej ne moremo oprostiti kristjanom kot branilcem starega reda [...] Če se klerikalni voditelji niso strinjali z načrti osvobodilnega gibanja, bi morali mirovati, izstopiti iz zgodovine ali se posvetiti študiju človekovega odrešenja, če že niso mogli

okrepiti skupnega in enotnega osvobodilnega gibanja, nikoli pa niso smeli storiti tako poganskega koraka [...] Povrh se nihče med njimi ni ovedel druge strani iste logike, po kateri se je bela garda za partijo pojavila kakor naročena, saj so komunisti z njo dobili na zgodovinski šahovnici tistega partnerja, ki so ga za državljansko vojno tako potrebovali.”

Za Kocbeka so bili dnevi, ko se je pojavila bela garda, njegovi najbolj črni dnevi. “Na obrazih partijcev sem spoznaval radost nad tako pravšnjim in cenenim pojavom svojega pravega nasprotnika [...] Partiji je bela garda služila kot integracijsko sredstvo, nam osvobodilnim kristjanom pa je z belo gardo začela groziti dezintegracija.” Začela se je “najhujša vojna, bratomorna vojna, in partija je mogla zdaj seči po svojem nesrečnem klasičnem vzorcu, ki smo se ga najbolj bali, da bi z njim v Srednji Evropi ponovila svojo revolucijo. Državlanske vojne ni mogel nihče več ustaviti, čeprav na partijski strani o njej ni smel nihče govoriti [...] Slovenija je postala prostor najhujšega prelivanja krvi, izgubam vojaških operacij so se pridružile vedno pogostejše likvidacije v osvobodilnih vrstah.”

In dalje: “Zadnji dve leti vojne in prva leta po vojni so slovenski komunisti zvesto posnemali sovjetske metode in stalinistično prakso. Po vojni je bila Jugoslavija izven ZSSR najbolj stalinistična država [...] Marsikak nadarjeni mladi človek se je takrat za vse življenje obremenil s težkimi dejanji zoper bližnjika. Toda, to ni le breme posameznikov, to je breme eksaltirane vizije. Kadar se neka zgodovinska izvidnica razglasi za edino zveličavno poslanstvo, mora na tej poti do konca svoje kalvarije.”

Edvard Kocbek je v svojem samospraševanju skrbno zgradil pot, po kateri je preko obsodbe domobranstva in analize državljanske vojne prispel do dveh glavnih vprašanj v svojem pričevanju, namreč: “*Kdaj si izvedel za pokol domobrancev?*” in “*Kaj bi bilo po tvojem potrebno storiti glede na nezaslišano usodo domobrancev?*”

Na prvo odgovarja takole: “Razmeroma pozno, poleti leta 1946, ko sem se z družino vrnil iz Beograda.”

Na vprašanje, kaj zdaj storiti glede na zlo usodo domobrancev, odgovarja takole: “Predvsem si jo moramo vzdigniti iz zanikovanja v javno priznanje. Vzdigniti si jo moramo iz potlačene in pohabljenе zavesti v jasno in pogumno zavest. Odgovorni ljudje nam morajo razložiti, kako je mogla osvobodilna zmaga spočeti iz sebe tako ostudno bojazen pred nasprotnikom. Povedati nam morajo, kako more odgovornost do zgodovine odvezati od odgovornosti do človeka? Toda kako naj se približamo demonu uničevalcu, da ne zadivja znova? Edino tako, da mu zatrdimo, da ni nobene veljavne teorije, ki bi pavšalno določala žrtve svetovnozgodovinskega poslanstva in abstraktno razpolagala s smrtjo sočloveka. Gre

torej za javno priznanje krivde, ki se tiče nas vseh. Tako dolgo se ne bomo znebili preganjavice in môre, dokler javno ne priznamo svoje krivde, svoje velike krivde. Brez tega dejanja Slovenci ne bomo nikoli stopili v čisto in jasno ozračje prihodnosti.”

Kocbek in Udba

Anatomijo delovanja propadlega totalitarnega režima v Sloveniji/Jugoslaviji je najlažje in tudi najbolj dramatično prikazati na primeru silovite sovražne kampanje in sovražnega delovanja vrha jugoslovanske diktature in njenih podaljškov proti Edvardu Kocbeku, velikemu slovenskemu pesniku, partizanskemu voditelju in vodilnemu krščanskemu socialistu. Tako dragocen pripadnik našega naroda je bil najbolj vohljaško spremljan posameznik v vsem povojem obstoju t. i. socialistične republike Slovenije. Odurnost, obseg in dolgotrajnost ovaduštva so bili neverjetni! Ob njegovi smrtni postelji, novembra 1981 (v domu upokojencev na Bokalcu), ko se zaradi možganske bolezni sploh ni več zavedal sebe, je za njim špijonirala sodelavka tajne partijske policije s kodnim imenom Zala, ki je o njegovi smrti takoj obvestila ljubljansko Udbo. Ko je zvečer k pokojniku prišla žena Zdravka, jo je spremljala družinska prijateljica, sicer dolgoletna sodelavka/agentka tajne komunistične policije s kodnim imenom Eda! Samo za obdobje 1944–1965 je tajno produciranega materiala o Kocbeku za 7500 strani (t. i. tajna operativna obdelava je bila kodno poimenovana “Bohinjski” in Kocbekov dosje je nosil št. 584). V teh letih je največ poročil o njem (za denar) podal sodelavec tajne policije in slovenski pisatelj Jože Javoršek, med drugim tudi Kocbekov krščanski vojni tovariš. Njegovo kodno ovaduško ime je bilo Piette.

Desetletja (1945 do 1981) je bil torej nadzorovan z mikrofoni v zidu, nadzorovali so njegovo pošto, telefon in telegraf, o njem so potekale tajne preiskave, sledili so mu, obkrožen je bil s stotnijo ovaduhov. Tudi njegovi prijatelji, sodelavci, sorodniki in znanci (tudi iz tujine) so bili pod raznoraznimi režimi tajnih operativnih metod in sredstev. Naj od teh omenim samo danes evropsko znanega slovenskega pisatelja Borisa Pahorja, pri katerem so v Trstu, torej v Italiji, naši politični policaji neženirano opravljali tajne preiskave – njegovega in sestrinega stanovanja. Čeprav je večina arhiva o Kocbeku uničenega (sklepam, da je v celoti obsegal neke do 20.000 strani), se lahko iz tega, kar je ostalo, zelo dobro obnovi njegovo vseobsežno tajno policijsko nadzorovanje.

Zakaj je Udba vseobsežno špijonirala prav za Edvardom Kocbekom?

Zdaj moram še pojasniti, kaj je bil notranji vzrok za tako sramoten oziroma paranoičen odnos vrha režima do Kocbeka, imensko povedano Josipa Broza Tita in še posebej drugega človeka jugoslovanske diktature Slovenca Edvarda Kardelja.

Pesnik Edvard Kocbek je bil tudi velika zgodovinska figura; eden izmed ustanoviteljev in vojnih voditeljev leta 1941 ustanovljene Osvobodilne fronte slovenskega naroda in – vsaj formalno – visoki politični funkcionar nove oblasti že med svetovno vojno in še tudi nekaj let po njej. Brez oklevanja se je vrغل v središče slovenskega boja proti okupatorju in v tej vihri zaslutil tudi možnost uresničitve tektonskih družbenih, političnih, socialnih, kulturnih in moralnih premikov, predvsem na slovenski in tudi na svetovni ravni. Zato je, skupaj s svojo krščansko socialno skupino, v nasprotju s svojimi bojnimi zavezniki komunisti, ki so svojo boljševistično revolucionarnost med vojno več ali manj skrivali, odprto govoril tudi o revolucionarnem značaju odpora proti nacifašizmu. Toda revolucija, kot so jo slovensko-jugoslovanski komunisti – v povezavi s Stalinom – med vojno in po njej dejansko izvedli, ni bila takšna, kot si jo je Kocbek (ne preveč jasno) zamišljal in želel. To je nujno pripeljalo do takih trenj med zmagovito komunistično partijo (ta si je široko Osvobodilno fronto slovenskega naroda, politično sestavljeno iz več različnih skupin, popolnoma podredila) in Kocbekom, da ga je leta 1952, potem ko ga je do konca izkoristila za svoje politične namene (imela ga je za alibi svoje osvobodilne širine in za trnek, na katerega je lovila večinsko slovensko katoliško populacijo v od nje monopoliziran odpor proti okupatorju), izpljunila iz političnega in za deset let tudi iz kulturnega življenja.

Kakor koli že, Kocbek ni mogel in hotel vstopiti v komunistično partijo (to je storila večina partizanskih krščanskih socialistov med in po vojni) ter je vseskozi predstavljal kost v grlu komunističnemu režimu, saj je, čeprav po vojni nikoli ni poskušal organizirati politične opozicije komunistom, že sam po sebi – zaradi svoje vloge med vojno in zaradi svojega literarnega ugleda – predstavljal potencialno nevarnost za partijsko (kot ga je sam imenoval) “glajhšaltanje”.

Kocbekovo tržaško pričevanje

Naj na tem mestu le na kratko še enkrat povzamem Kocbekovo tržaško pričevanje. Nepopustljivi slovenski pisatelj Boris Pahor, živeč v Trstu, je

dobrih pet let – od januarja 1970 do januarja 1975 – Kocbeka prepričeval o nujnosti njegovega javnega pričevanja o povojnem pokolu neoboroženih slovenskih domobrancev. Hamletovsko neodločni Kocbek, ki je vseskozi čutil notranjo potrebo po taki izpovedi, je končno pristal in januarja 1975 v enem tednu napisal besedilo – pravzaprav gre za samospraševanje – v katerem si postavlja vprašanja in nanje odgovarja; vse to pa v okviru in duhu dolgoletnih pogovorov in dogovorov s Pahorjem. S tem pogumnim dejanjem je sprožil slovensko dramo, ki traja še dandanes.

Udba je že od leta 1970, torej od prvih dogovorov med Kocbekom in Pahorjem, vedela, da se pripravlja to besedilo in je o tem promptno obveščala partijsko vodstvo. V začetku marca 1975 je prav Udba iz tržaške tiskarne ukradla krtačne odtise Kocbekovega pričevanja in vrh partije je skušal še v zadnjem trenutku – z grožnjami, ki jih Kocbeku posredoval njegov bivši partizanski tovariš in krščanski socialist (sedaj metamorфирan v komunista) Tone Fajfar – preprečiti eksplozijo te atomske bombe. Kocbek se ni ustrašil napovedanega režimskega viharju in Boris Pahor je pričevanje brez pomisleka izdal 18. marca 1975, v Trstu; v Sloveniji kaj takega seveda ne bi moglo iziti!

Sledila je enoletna kampanja v slovenskih in jugoslovanskih medijih, med katero so vsi, brez izjeme, tolkli po Kocbeku. Sestajali so se politični forumi in Kocbeka obtoževali potvarjanja in povezave z domobransko emigracijo in z nazadnjaškimi svetovnimi silami zla proti jugoslovanskemu in svetovnemu socializmu. Nihče ni mogel objaviti nič v korist Kocbeka; večina si česa takega tako ali tako ni upala niti poskusiti. Seveda Kocbek ni bil politično povezan s preživeli domobranci v tujini, saj so mu ti očitali, da je soodgovoren za povojni zločin nad njimi, da ima krvave roke. Še več, Kocbek je v tržaškem pričevanju sicer obsodil pokol domobrancev ter zahteval odgovor odgovornih, kako se je kaj takega lahko zgodilo, in prevzem krivde, a je hkrati ostro obsodil domobranstvo kot abnormalen in poganski pojav slovenskega klerikalizma. Tudi prikazovanje Kocbeka kot eksponenta nekakšne mednarodne reakcije je bila seveda čista izmišljotina.

Je pa na drugi strani besnilo v Jugoslaviji sprožilo mednarodno obrambno reakcijo predvsem v Nemčiji, Avstriji, Švici, Franciji in Italiji. Nikoli poprej se še ni v Evropi toliko pisalo in govorilo o slovenskem kulturniku, kot se je v obdobju zadeve Kocbek. Če v Jugoslaviji ni moglo iziti nič v Kocbekovo korist, pa nisem v tujih medijih našel ničesar, kar ne bi bilo v korist doma preganjanega Kocbeka. Pri tem moram izvzeti pisanje slovenske politične emigracije, ki je hvalila Kocbekovo izpoved, a ga je hkrati tudi grajala, da je to storil prepozno in da nosi del krivde, saj je bil v

času največjih pobojev (maj, junij 1945) vsaj formalno visok predstavnik takratne oblasti.

Heinrich Böll ter Edvard Kocbek in slovenska Udba

Nadzor Udbe nad Kocbekom je tako vsesplošen, da v tem kratkem prispevku ni mogoče obdelati celotnega spektra desetletja trajajoče aktivnosti nad njim. Zato se bom osredotočil na mednarodni kontekst in sicer na najzanimivejši del, namreč na obrambo Kocbeka s strani slavnega nemškega pisatelja Heinricha Bölla in spremljanje te obrambe s strani slovenske Udbe.

Najprej pa uvodna opomba. Slovenska Udba je v letu Kocbekovega tržaškega pričevanja, leta 1975, slovenskemu komunističnemu vodstvu – Edvardu Kardelju, Stanetu Dolancu, Francetu Popitu, Mitji Ribičiču, Sergeju Kraigherju, Francu Šetincu, Andreju Marincu in Janezu Vipotniku – skorajda vsak delovni dan posredovala tako imenovane *Indikativne biltenne*. V njih so pregledno in zelo natančno predstavili rezultate svojih tajnih delovanj. Sledili so vsemu, kar sta počela Kocbek in njegov krog – preko prisluškovanj telefonom, mikrofonom v stenah, poročil vohljačev, tajnih sledenj in preiskav, odpiranja pisem in telegramov, prevodov tujih člankov ali tujih radijskih in televizijskih prispevkov o Kocbeku itd. – ter podatke o tem dnevno posredovali političnemu vodstvu. Večinoma ni šlo za neke splošne ugotovitve ali analize, ampak so bile informacije skrajno precizne; npr. prevod Böllovega telegrama, celoten prevod telefonskega pogovora Bölla in Kocbeka, prevod Böllovega nastopa na radiu, televiziji, prevod Böllovega članka, citati Kocbekovih zasebnih pogovorov o tem in onem itd., itd.

Obseg vsega tega “indikativnega” poročanja komunističnemu vodstvu, torej ne samo o Kocbeku, je bil glomazen. Samo za leto 1975 je 2600 strani *Indikativnih biltenov*, izšel je 238-krat, v povprečju je torej posamezen bilten obsegal enajst strani. Seveda je bilo največ črnila prelitega o Kocbeku. In veliko tudi o Böllu, pa ne zato, ker bi bil nobelovec predmet posebne obdelave Udbe, ampak zato, ker je komuniciral s prijateljem Kocbekom in ga tudi javno branil pred poblaznelimi napadi doma; tako je pač “kolateralno” padel v udbovsko tajno mrežo. Grem kar po vrsti, seveda omenjam samo bistvene dogodke.

Maja 1975 se je v Jugoslaviji precej intenzivirala medijska gonja proti Kocbeku in njegovemu marčevskemu pričevanju o povojnem poboju domobrancev. To je Bölla precej zaskrbelo, kajti že leto poprej je kljub

njegovi osebni intervenciji za zaprtega hrvaškega pisatelja Vladimirja Gotovca pri Titu in Titovi obljubi o njegovi izpustitvi, Gotovac ostal v zaporu. Böll se je skratka zaradi razvoja kampanje poti Kocbeku upravičeno ustrašil, da bodo prijatelja zaprli. Zato je 22. maja 1975 Kocbeku poslal telegram, v katerem mu izraža svojo skrb in mu zagotavlja svojo pomoč. Že naslednjega dne je bila prevedena vsebina telegrama na mizah vodilnih režimskih Kocbekovih preganjalcev.

26. maja 1975 je prišla obljubljeni Böllovi pomoč v obliki članka v Frankfurter Allgemeine Zeitung z naslovom *K primeru Kocbek (Zum Fall Kocbek)*. 30. maja je okoliščine nastanka članka in celoten članek, seveda preveden v slovenščino, Udba dostavila partijskemu vrhu. Pripomnil bi le, da se niti Böll niti večina ostalih Kocbekovih braniteljev v tujini, ne bi niti oglasila, če ne bi v Jugoslaviji zganjali takega cirkusa, kar je bila po navadi predigra temu, da so naknadno nekoga zaprli!

V Sloveniji so ocenili, da je treba Böllu odgovoriti, zato so v ogenj poslali Josipa Vidmarja, najvišjega režimskega kulturnika. Ta je 7. junija v osrednjem slovenskem dnevniku Delo objavil nesramen odgovor Bölllovemu pisanju.

Kocbeka je Vidmarjevo pisanje zelo potrla in odločil se je, da napiše Böllu daljše pismo, v katerem bo podrobneje pojasnil nagibe in vsebino svojega tržaškega pričevanja. Udba 11. junija v svojem poročanju vodilnim, kako nastaja to pismo, prvič, citira Kocbeka (gre torej za prisluškovanje), da se boji, da bo Böll po Vidmarjevem pojasnilu "vse skupaj pustil", in drugič obvešča budžovane, da je Kocbek s telegramom obvestil Bölla, da mu piše daljše pismo; poročanju Udba seveda prilaga prevod telegrama.

Kocbek je Böllu pismo poslal 12. junija, ekspres priporočeno, toda Udba poroča, da na pošti v Ljubljani tega pisma niso našli. Očitno ji je to povzročilo določene tehnične probleme, saj je celotno vsebino pisma vodstvu dostavila 17. junija s pripombo, da je "povzeto po zvočnem zapisu." Kaj naj bi to točno pomenilo, nisem mogel razvozlati, namreč po kakšnem in čigavem govorjenju; in kje?

25. junija nato Udba političnim šefom, v posebni prilogi *Informativnega biltena*, poroča: "Vodja slovenske oddaje radia Deutsche Welle v Kölnu Alojz Lampert je te dni obiskal Kocbeka in mu prinesel sporočilo Heinricha Bölla, da mu je pripravljen pomagati, če bi bil zares v sili. Kocbek se je za pripravljenost Bölla zahvalil ... Predvsem pa sporoča Böllu, naj njegovega pisma ... ne uporabi, tudi določenih citatov ne, češ, da je vsakršno oglašanje 'samo neplodno trganje na vse strani'."

Dan prej, 24. junija, je imel Böll dolg intervju s Horstom Wesselerjem za Westdeutscher Rundfunk (WDR). To Udba nadrejenim sporoča 30. junija;

3. julija jim posreduje tudi prepis intervjuja. V intervjuju Böll natančno razloži, kaj ga je navedlo k obrambi Kocbeka v Frankfurter Allgemeine Zeitungu ter mimogrede pove tudi nekaj krepkih o nečedni vlogi Vidmarja v povojnem šikaniranju Kocbeka.

Hkrati s polemiko Böll-Vidmar-Böll, se je na Bölla v Delu 21. junija obregnil še predsednik slovenskih pisateljev Ivan Potrč, kar je povzročilo novo Böllovo reakcijo. Tako je Böll 4. julija odgovoril Potrču in mu dal kratko lekcijo o nesvobodi javne besede v Jugoslaviji. Tudi to zasebno pismo je Udba prevedla in ga 9. julija v posebni prilogi dostavila partijskemu vodstvu. Nekaj dni pozneje, 14. julija, je Udba natančno opisala Kocbekove reakcije na to Böllovo pismo Potrču (Böll je Kocbeku namreč poslal kopijo odgovora).

Potrč je Bøllu odgovoril javno (Delo, 2. avgusta), Böll pa mu je zasebno odgovoril 23. avgusta. Udba je prevedeni prepis tega pisma svojim političnim botrom v posebni prilogi poslala 28. avgusta.

Med korespondenco Potrč-Böll se je 24. junija zgodilo še beograjsko srečanje med Williemom Brandtom, takrat vodjem nemških socialnih demokratov, in Titom, na katerem naj bi se – po informacijah iz diplomatskih krogov – govorilo tudi o Kocbeku. Znano je namreč bilo, da je Brandt Bøllov prijatelj. Tudi o tem, kakšne informacije o tem so prišle do Kocbeka in kako se je nanje odzval, je Udba 29. junija podrobno poročala političnemu vodstvu. Te informacije so bile pridobljene predvsem s snemanjem Kocbekovih pogovorov z Viktorjem Blažičem, časopisnim urednikom, ki je Kocbeku poročal o pisanju nemške tiskovne agencije ADN in jugoslovanskega Tanjuga o srečanju Tito-Brandt. Morda je ob tem zabavno pripomniti, da je Udba takrat zabeležila tudi Blažičevo poročanje Kocbeku o neki pesmici, ki jo je spesnil v Nemčiji živeči Rudolf Trofenik, v kateri ta opisuje srečanje Tito-Brandt in Brandta poimenuje VILI, Bölla ANČI in Tita JOŽE. S tem sem skušal samo pokazati, kakšne neumnosti vse so vrli tajni prisluškovalci in tajni analitiki sporočali na najvišja politična mesta. In tega v teh informacijah ni bilo tako malo.

Zdaj pa moram obdelati, ne samo na kratko in kronološko, ampak tudi vsebinsko, še mini afero, ki se je skuhala znotraj primera Kocbek pričevalec. Namreč Heinrich Böll je imel 9. septembra 1975 na avstrijski televiziji intervju, v katerem je govoril o Edvardu Kocbeku. O tem intervjuju je Udba slovenskemu vodstvu poročala 12. septembra. V *Indikativnem biltenu* so napisali, da je Böll dejal, da Kocbek, navajam, "ni mogel zamolčati, 'kako pavšalno so v Sloveniji pobili 10.000 domobrancev (*Heimwehrleute*)', ki da so se borili proti okupatorju in proti komunistom."

To moram komentirati. Če bi Böll to resnično izjavil, bi bilo to zelo zoprno za Kocbeka, saj je bil Böll njegov najmočnejši zagovornik

in branilec. Z izjavo, da so se "kolaborantski" slovenski domobranci borili proti okupatorju, bi povedal tudi neresnico in nesmisel. Kmalu bom pokazal, da je bila ta informacija Udbe sicer lažna, a je vrh režima, prepričan o nezmotljivosti njemu zveste Udbe, to porabil za neposredno diskreditacijo Bölla. Tako je 20. septembra Mitja Gorjup, skrajno režimski glavni urednik osrednjega dnevnika Delo, to povzel na vidnem mestu v tem časopisu, 24. septembra pa je še eden vodilnih komunistov, Franc Šetinc, Bölla napadel v nekem govoru v Portorožu, kar so seveda povzeli na Televiziji Slovenija in v drugih slovenskih medijih.

Kocbeka je to zadelo kot strela z jasnega. Zavedal se je, da napadi na Bölla zanj ne pomenijo nič dobrega, hkrati pa ni mogel verjeti, da bi Böll izjavil tak nesmisel. No, neumorna Udba je 29. septembra voditeljem obširno poročala o Kocbekovi prizadetosti ob Gorjupovih in Šetinčevih napadih na Bölla, zaradi njegove izjave o borbi domobrancev tudi proti okupatorjem. Udba je ob tem tudi poročala, da je Kocbek zato svojemu znancu in uredniku jugoslovanskih oddaj kölnskega radia Deutsche Welle Heribertu Korfmacherju poslal prošnjo, naj mu pri Böllovi tajnici priskrbi ta intervju.

Očitno je vest o tem hitro prišla do Bölla, saj Udba (29. septembra) političnemu vrhu poroča, da je "26. septembra, zvečer (ob 22:44) Kocbeku telefoniral pisatelj Heinrich Böll iz Kölna, ga pomiril in mu hkrati sporočil, da je že odposlal celotno besedilo intervjuja. Odločno je zanikal izjavo, češ, da so se domobranci borili proti okupatorju ...". Udba je k temu predložila štiristranski pisni prevod celotnega telefonskega pogovora med pesnikom Kocbekom in pisateljem Böllom! Poleg tega je priložila še celoten intervju Bölla za avstrijsko televizijo, iz katerega je razvidno, da je bila njihova informacija iz 9. septembra neresnična, saj Böll nikjer ni govoril o tem, da so se domobranci borili tudi proti okupatorju.

Naj samo še dodam, da je Kocbek, ko je od Bölla dobil nemško verzijo njegovega avstrijskega intervjuja, tega dal prevesti profesionalnemu prevajalcu, svojemu sodelavcu in prijatelju Janezu Gradišniku. Tudi tega je zasegla Udba, kar je dokumentirano v *Indikativnem biltenu* Udbe (3. oktobra 1975).

Ne morem si kaj, da ne bi omenil še enega poročanja Udbe o Böllu, ki pa je s Kocbekom samo posredno povezano. Namreč, pod popolnim nadzorom Udbe je bil tudi pravkar omenjeni Janez Gradišnik. Pred leti je celo prav on povezal Kocbeka in Bölla in tudi sam je bil v stalnih prijateljskih stikih z nemškim nobelovcem. Tako se je pripetilo, da je 11. julija 1975 Böll prijatelju Gradišniku napisal kratko in prijazno pisemce, mu čestital za poroko in dodal, da upa, "da moj pledoaje za K. [Kocbeka] ni

bil zgrešen!“. Čuječa Udba je o tem kratko poročala političnemu vodstvu 23. julija in dodala, prvič, kratko predstavitev Gradišnikove druge žene Katarine Bogataj in, drugič, prevod Böllovega julijskega pisma.

Upam, da se na tem primeru spremljanja Kocbekovega primera v zvezi s Heinrichom Böllom uspel prikazati košček neverjetnega Udbinega zalezovanja Kocbeka in njegove domače in tuje okolice, košček, ki ga moramo množiti z večmestnim številom, da bi dobili celoten obseg Kocbekovega nadzorovanja. Le nekaj pa je pri teh gnusnih opravilih komunističnega vrha in njegove zasebne politične policije vendarle pozitivno, namreč, da je zdaj, ko so stvari mimo, mogoče reproducirati tudi dogodke in vsebine, ki bi sicer za vedno utonili v pozabo. Kako bi sicer lahko danes brali natančen prepis telefonskega pogovora Bölla in Kocbeka dne 26. septembra 1975, v petek, z začetkom ob 22 uri in 44 minut? In ali ni hkrati zanimivo in groteskno danes prebrati opombo anonimnega poslušalca in prepisovalca življenja drugih, ki pod črto telefonskega prepisa pogovora dveh prijateljev zapiše, navajam: “Böll govori izredno umirjeno, pri Kocbeku pa ni čutiti, da bi bil pod kakšno depresijo.”

Zaključek

Množica pisateljev, politikov, novinarjev, kulturnih funkcionarjev, tožilcev, ovaduhov, uslužbencev tajne policije itd. je tolkla po Kocbeku. Morda se zato komu zdi, da smo Slovenci pokvarjen in ovaduški narod. To ni res. Noben narod ni pokvarjen ali genociden ali ovaduški sam po sebi. Res pa je, da ga lahko skupina brezobzirnih razbojnikov, ki se polasti absolutne oblasti, pripelje v tako stanje. To je npr. povzročil nacizem v Nemčiji, fašizem v Italiji, stalinizem v Sovjetski zvezi in njenih satelitih, titoizem v Jugoslaviji. Zaradi tega upam, da je in bo ta prispevek vsaj malo pripomogel k temu, da se časi kakršnega koli totalitarizma v Evropi ne bi več ponovili.